

REȚELE CLANDESTINE COMUNISTE ÎN ROMÂNIA:

**De la Revoluția rusă
la rebeliunea de la Tatar-Bunar**

**EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2023**

CUPRINS

Zorii comunismului	5
Geneza partidului revoluționar	14
Adaptarea partidului revoluționar la specificul românesc	30
Primele pericole la adresa României	48
Forme incipiente ale ilegalismului comunist în România	77
În căutarea revoluției permanente. Momentul Racovski	104
Legăturile mișcării comuniste din România cu Republica Sovietică Ungară	131
Dezbateri doctrinare privind viitorul Partidului Socialist	151
Arestări, discuțiile pentru afilierea la Comintern și greva generală	169
Terorismul ajunge la București: cazul Max Goldstein	200
Congresul fondator și Procesul din Dealul Spirii	225
Preambulul ultimului mare asalt coordonat de Moscova	264
Tatar-Bunar: rebeliune sau răscoală a populației locale?	283
Înăbușirea rebeliunii de la Tatar-Bunar și scoaterea în ilegalitate a PCdR	311
În loc de concluzii	326
Bibliografie	343

ZORII COMUNISMULUI

„Dați-mi o organizație revoluționară și voi răsturna Rusia!”, scria Vladimir Ilici Ulianov, cunoscut lumii întregi ca Lenin, la începutul secolului XX.¹ Organizația despre care vorbea Lenin era partidul bolșevic, organizație revoluționară care a pus la cale puciul de la Petrograd, în octombrie 1917, pentru a ajunge la putere, la jumătate de an după Revoluția rusă. Odată dobândită puterea în Petrograd, Moscova și în alte centre urbane ale unui stat rus aflat în război, principala preocupare a lui Lenin și anturajului său a fost exportarea curentului revoluționar în cât mai multe state europene. Rebeliuni, insurecții, răscoale locale sau chiar lovituri de stat au fost încurajate propagandistic², dar și financiar, de bolșevicii ruși, la rândul lor stipendiați de băncile germane în perioada 1914-1918.³

---

¹ Vladimir Ilici LENIN, *Opere complete*, vol. 6, Editura Politică, București, 1961, p. 124.

² Vezi Stephen KOCH, *Sfârșitul inocenței. Intelectualii din Occident și tentația stalinistă*, traducere de Luana Stoica, Editura Albatros, 1997, București, 568 p. Volumul analizează modul cum Willy Münzenberg, comunist german, a coordonat rețelele de propagandă comunistă în toată Europa, mai ales la începutul anilor 1920.

³ Vezi Marin C. STĂNESCU și Costin FENEȘAN, *Lenin și Troțki versus Ludendorff și Hoffman*, Editura Enciclopedică, București, 1999. Ce doi istorici prezintă documente de arhivă cumpărate în 1920 de un agent de informații român de la o sursă din Viena, despre care autoritățile de la București au presupus că

Nemulțumirile legate de un război care dura de patru ani, condițiile de viață precare și neîncrederea în forțele politice tradiționale au contribuit la crearea unui teren favorabil pentru o ideologie care promitea pământ tuturor țăranilor, condiții de lucru mai bune pentru toți muncitorii, vot universal pentru bărbați, dar și pentru femei, plus promisiunea aruncării la lada de gunoi a istoriei clasei politice, considerată responsabilă de „Marele Război”, așa cum a fost cunoscut în epocă Primul Război Mondial (1914-1918).

Militarizarea unui partid politic (de la structură la mod de acțiune) pentru a prelua puterea se potrivea într-un context politic și internațional impredictibil, în care fiecare stat european angrenat în război lupta pentru supraviețuire sau pentru extinderea granițelor. Partidul revoluționar, așa cum îl teoretizase Lenin în lucrarea „Ce-i de făcut?” (1902), cerea ca organizația comunistă „(...) să fie nu prea largă și cât mai conspirativă cu putință”⁴. În plus, era cerută „(...) concentrarea tuturor funcțiunilor conspirative în mâinile unui număr restrâns de revoluționari de profesie”⁵.

Pentru dezvoltarea partidului revoluționar era necesară o dublă existență și organizare. În primul rând, acest tip de partid, care în final avea să fie unul de mase, trebuia să aibă o existență legală și să acționeze public, aproape ca orice formațiune socialistă de la începutul secolului XX. Totodată, conceptul de partid gândit de Lenin (cum avea să devină Partidul Bolșevic Rus) avea și o existență ilegală, clandestină,

---

era fost agent german responsabil de supravegherea colaborării între Germania imperială și grupurile bolșevice clandestine conduse de Lenin.

⁴ Vladimir Ilici LENIN, *op. cit.*, p. 106.

⁵ *Ibidem*.

despre care știau puțini dintre membrii săi, unde ierarhiile erau puțin cunoscute. „Revoluționari de profesie”, adică persoane care să fie gata să desfășoare activități ilegale, să accepte o viață dublă, dedicată în totalitate dezvoltării partidului comunist din care făceau parte, ajungeau doar cei mai devotați sau care dădeau impresia că sunt gata să îmbrățișeze crezul ideologic al formațiunii.

Ecourile lucrărilor teoretice ale lui Lenin, dar mai ales ale acțiunilor acestuia în Rusia anului 1917, devin din ce în ce mai prezente în spațiul românesc, la sfârșitul aceluși an.⁶ Transformările politice din Rusia și starea de pe frontul de est influențează direct spațiul românesc, aflat în aceeași alianță militară cu vecinul de la est. Este momentul în care, în rândurile stângii radicale românești, începe să-și facă simțită prezența un grup tot mai mare de militanți care achiesează la ideile comuniste, așa cum erau înțelese și aplicate de Lenin și de grupul bolșevic din siajul acestuia.

Volumul de față a încercat să aducă la suprafață, printr-o abordare contextualizată, bazată în mare măsură pe cercetarea de arhive, a modului în care pe teritoriul României au apărut și și-au desfășurat activitatea rețelele clandestine comuniste, începând cu Revoluția rusă din 1917 și până la înăbușirea rebeliunii de la Tatar-Bunar (din toamna lui 1924) și, ulterior, scoaterea în afara legii a Partidului.

Cât de periculoase au fost rețelele clandestine comuniste, cum au fost organizate și care a fost impactul

---

⁶ Volumul de față are la bază teza de doctorat „Mișcarea comunistă din România în perioada 1917-1924: rețele clandestine și acțiuni împotriva regimului politic”, susținută de subsemnatul la 8 februarie 2021, la Universitatea din București, sub coordonarea științifică a prof. dr. Stelian Tănase.

ciocnirii lor cu actorii puterii legitime (guvernanți, partidele parlamentare, Armata, serviciile de informații, instanțele de judecată), dar și ce rol au jucat diferitele formațiuni care au avut în componența lor radicali de stânga, atrași de ideile revoluționare de la est, sunt doar câteva întrebări la care am încercat să găsim posibile răspunsuri.

Sunt suișuri și coborâșuri ale mișcării comuniste în anii 1917-1924, cu momente-cheie în plan intern, dar influențate considerabil de evenimentele din Europa, cuprinsă de o efervescentă revoluționară, cu mișcări sociale și gata de a accepta noi forme de manifestare politică. Iar în acest context, pericolul radicalismului politic e o amenințare pentru autorități, mai ales prin confruntarea cu o mișcare în care era promovată inclusiv violența contra reprezentanților ordinii de stat, dar și sprijinită masiv de actori politici externi.

România nu a fost un caz singular în ceea ce privește formarea unui partid comunist cu o dublă existență. Aproape în fiecare țară din Europa a luat naștere în anii 1920 câte un partid comunist, care, încă de la înființare sau pe parcurs, a acceptat cele „21 de condiții” impuse de Moscova pentru a adera la Internaționala a III-a Comunistă (cunoscută mai ales sub denumirea de Comintern). A treia condiție a sovieticilor, impusă pentru prima dată la Congresul al II-lea al Comintern (martie 1919), era crearea de organizații clandestine, care să activeze în mod paralel cu cele cunoscute la nivelul opiniei publice. Comuniștii români au acceptat, la rândul lor, aceste condiții, înainte de oficializarea apartenenței la Comintern formând rețele clandestine care să opereze pe teritoriul țării, pentru destabilizarea regimului, scopul final fiind schimbarea ordinii

constituționale, în cazul în care avea loc și o intervenție externă a bolșevicilor ruși.

Perioada care încadrează anii de analiză ai rețelelor clandestine este marcată de schimbări profunde la nivel politic și social în întreaga Europă, fiind influențată considerabil de un mare război și de evenimentele revoluționare din Rusia, ambele încurajând mișcările politice de stânga să încerce preluarea puterii în mai multe state. Fostul lider social-democrat Constantin Titel Petrescu sintetiza situația din acei ani astfel: „Europa de după armistițiu nu mai era vechea Europă. Peste Rusia trecuse uraganul revoluției comuniste, care prăvălise toate vechile așezări absolutiste. În Austria, socialiștii erau la putere, iar în Germania, burghezia chemase la conducerea noului Reich – democrat și republican – pe social-democratul Ebert (n.a. – Friedrich Ebert). Oboseala și desiluziile războiului pe deoparte, incapacitatea organizației burghezo-capitaliste, vinovată de deslănțuirea și conducerea războiului, pe de altă parte, accentuasera tendințele revoluționare ale maselor populare, cari se reîntorceau de pe front complet radicalizate.”⁷

Aspecte ale perioadei de început a mișcării comuniste din România din perspectiva funcționării rețelelor clandestine au fost abordate în foarte puține studii de specialitate. Probabil cea mai cunoscută lucrare este cea a istoricului și politologului Stelian Tănase, adică volumul *Clienții lu' Tanti Varoara: istorii clandestine*, singura care analizează impactul activităților subteranei comuniste în perioada interbelică. De asemenea, deși conturată în jurul controversatului Max Goldstein, același Stelian Tănase aduce în atenție

⁷ Constantin Titel PETRESCU, *op. cit.*, p. 313.

mișcarea clandestină comunistă în *Povestea unui terorist. Haos & anarhie*, apărută în 2022.

Structurile clandestine au fost analizate și de istoricul Ludmila Rotari, în *Mișcarea subversivă din Basarabia: 1918-1924*, precum și de Zinovie Husărescu – *Mișcarea subversivă în Basarabia* – fost șef al Siguranței Generale din Basarabia, adică persoana care s-a intersectat îndeaproape cu rețelele clandestine comuniste. Husărescu publică volumul său de analiză în 1925, așadar doar la un an de la scoaterea în afara legii a întregii mișcări comuniste. Pe lângă aceste volume, mișcării comuniste în primii ani i-a fost dedicată seria *Ideologie și structuri comuniste în România* (3 volume), realizată de un colectiv de cercetători de la Institutul Național pentru Studiarea Totalitarismului, coordonat de Florian Tănăsescu. De asemenea, documente din arhiva Cominternului referitoare la PCdR au fost strânse și într-un volum editat de Alina Tudor-Pavelescu, *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*. O colecție de documente care ține de perioada menționată poate fi găsită și într-un volum apărut în 2011, semnat de Costi Feneșan, *Sub steag străin. Comuniștii și Partidul Comunist din România în arhiva Cominternului (1919-1924)*. În acesta, autorul a strâns 246 de documente din arhivele Cominternului, pe care le-a publicat și comentat parțial.

Importante pentru înțelegerea acelei perioade au fost și memoriile mai multor politicieni care au trăit apariția comunismului în România, cum sunt Constantin Argetoianu, Vasile Cancicov sau Ion G. Duca, precum și analiza, chiar dacă de pe poziții socialiste, a lui Constantin Titel Petrescu. Pentru situația comunismului european am apelat la scrierile unor autori cunoscuți în domeniu, precum Richard Pipes, Orlando Figes, Leonard Schapiro, Helmut Gruber sau Thierry

Wolton, plus unele volume specifice pentru istoria Cominternului în cei aproape 25 de ani de existență.

Prin intermediul documentelor primare sunt prezentate sursele ideologiei comuniste: oamenii responsabili pentru constituirea structurilor comuniste, canalele și mijloacele rețelilor clandestine, dar mai ales impactul acestora.⁸ Izvoarele de arhivă sunt esențiale. Cantitatea de informații este enormă, numărul estimativ al dosarelor care au legătură cu domeniul și perioada cercetată fiind, cel mai probabil, de ordinul miilor.

Activitatea partidului comunist (fie că s-a numit Partidul Socialist Român, Partidul Socialist-Comunist, Partidul Comunist din România) în perioada 1917-1924 poate fi reconstituită cu ajutorul a trei mari categorii de surse arhivistice: documente oficiale ale Partidului, emise în perioada respectivă, documente rezultate în urma investigațiilor, anchetelor și verificărilor făcute de partid sau de organele penale și documentele despre partidul comunist emise de autorități în aceeași perioadă. Fiecare tip de sursă are avantaje și dezavantaje. Mai mult, considerăm că privilegierea unei categorii conduce, inevitabil, la erori și falsuri, pentru acest lucru fiind necesară încrucișarea datelor care provin din aceste dosare.

Volumul a încercat o abordare cât mai cronologică cu putință. Începutul cărții analizează apariția și dezvoltarea partidului revoluționar gândit de Lenin, constituit pentru a ajunge un partid de mase, dar care mai întâi trebuia să treacă și de proba organizării ilegale. De asemenea, este prezentată și analizată structura unui partid comunist, inclusiv organizarea pe bază de

---

⁸ Florian TĂNĂSESCU, „Penetrarea comunismului în România”, în *Arhivele Totalitarismului*, 1994, nr. 1-2, p. 92.

celule clandestine. În următoarele capitole sunt prezentate primele acțiuni ale unor grupuri comuniste împotriva României, încercarea de schimbare a ordinii constituționale în iarna anului 1918, precum și prima mare manifestație anti-regim din acest an, adică manifestația din 13 decembrie 1918.

Treptat este analizat unul din momentele de criză ale regimului din România, aflat la un pas de a fi prins într-un clește între Republica Sfaturilor din Ungaria și republica populară de la est, Ucraina, condusă de Cristian Racovski pentru o perioadă.⁹ În primăvara anului 1919, Racovski este aproape de a intra cu o parte a Armatei Roșii în România, în timp ce de la vest începuse ofensiva regimului de la Budapesta, condus de comunistul Béla Kun. Doar apariția mai multor probleme pentru tabăra bolșevică și decizia rece a autorităților române de a contraataca au dus la împiedicarea joncțiunii celor două armate „populare” și instaurarea unei republici sovietice și la București. Nu este uitată nici analiza principalelor curente din cadrul Partidului Socialist Român în perioada 1919-1920, perioadă în care are loc și debutul discuțiilor despre schimbarea tacticii politice, inclusiv adoptarea numelui de „partid comunist”, precum și a practicilor unui asemenea partid.

Volumul face și o prezentare a evenimentelor promovate cu mândrie de Partidul Comunist din România

---

⁹ Activitatea lui Cristian Racovski a fost atent documentată de Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale, în condițiile în care doar în Fondul 95 (Dosare Personale ale Luptătorilor Antifasciști întocmite de Ministerul de Interne) de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC) sunt cinci dosare pe numele acestuia. Vezi ANIC, Fond 95, Dosar 1 – vol. I, Dosar 1 – vol. II, Dosar 1/356, Dosar 1/2461 și Dosar 1/FN.

ca momente-cheie sau ascunse sub preș din cauza per-
ceperii lor la nivelul opiniei publice din acei ani. În
primul rând, în primăvara și vara anului 1920 au avut
loc arestări masive, care au destabilizat mișcarea comu-
nistă clandestină. Exact în aceeași perioadă a avut loc
și plecarea delegației Partidului Socialist Român spre
Moscova, cu scopul discutării condițiilor de afiliere la
Internaționala a III-a Comunistă (Comintern), manda-
tul reprezentanților fiind unul limitat, fără a fi dată per-
misiunea unor angajamente în favoarea noii structuri
create, adică fără a garanta transformarea într-un partid
comunist. În același timp, în țară se desfășura cea mai
mare grevă din anii 1920, greva generală din octombrie,
iar la 8 decembrie 1920 se petrecea evenimentul care a
zguduit întreaga clasă politică: atentatul de la Senat, în
urma căruia un ministru și doi parlamentari și-au pier-
dut viața. De altfel, mai multe pagini sunt consacrate
studiului de caz reprezentat de Max Goldstein, princi-
palul autor al atentatului de la Senat, un revoluționar
prins între ideile anarhiste și cele comuniste. Ulterior,
cartea conține momente-cheie, de la mitul „Congre-
sului fondator” al Partidului Comunist din România,
arestarea celor prezenți și judecarea acestora în cadrul
„Procesului din Dealul Spirii”, până la demersul lide-
rilor PCdR în vederea refacerii unității formațiunii și
reorganizării din anii 1922 și 1923.

Ultima parte este dedicată anului 1924, când Româ-
nia trece iar printr-o serie de teste referitoare la relația
cu rețelele clandestine și Uniunea Sovietică, atenția
fiind mai ales pe rebeliunea de la Tatar-Bunar. Toto-
dată, este și un punct de cotitură privind viața PCdR
și trecerea comuniștilor complet în afara legii.